

Ышкия тарыйкатынын кыргыздардын арасында таралуусу

Медербек Кадыров *

Аннотация

Суфий тарыйкаттар, Орто Азиянын көчмөн элдеринин, айрыкча кыргыздарга ислам динин таратууда чоң рол ойношкон. Ошондой эле кыргыздардын ислам түшүнүгүнүн калыптануусунда суфий тарыйкаттардын таасири чоң болгон. Бул тарыйкаттардын бирөө, ишкия тарыйкаты болуп саналат. Ышкия тарыйкаты барган жерлерине «лангарларды» куруп, эл арасында өз окуусун таратышкан. Бул макалада ышкия тарыйкатынын кыргыздардын арасындагы иш-аракеттерине токтолобуз.

Ачык сөздөр: Ышкия, лангар, тарыйкат, ислам, кыргыз.

Spread of Ishqiya order among Kyrgyz

Annotation

Sufi orders played important role to propagate Islam among nomads in Central Asia, especially among Kyrgyz. At the same time the sufi orders were effective in constructing the understanding of Islam among Kyrgyz. The Ishqiya order was one them. The Ishqiya order built “langars” where they visited and spread its doctrine among population. The research focused on the activities of Ishqiya order among Kyrgyz.

Key words: Ishqiya, langar, order, Islam, Kyrgyz.

Белгилүү болгондой, ислам дини Орто Азиянын аймагына VIII кылымдын башында тарала баштаган. 751-жылы болгон Талас салгылашуусунда араптардын жеңишке жетүүсү, ислам дининин жергиликтүү элдердин арасында жайылуусуна чоң өбөлгө түзгөн. Караханиддер мамлекети ислам динин 960-жылы мамлекеттин

* Дин таануу адистиги боюнча философиянын доктору (PhD), ОшМУ теология факультети.

расмий дини катары кабыл алуусу менен Орто Азияда исламдын тынчтык жолу менен таралуусуна жол ачылган.

Наймандар, кара кытайлар жана монгол жапырыгы сыяктуу баскынчы күчтөрдүн учурунда эл арасында исламдын суфизм багытынын, тактап айтканда суфий тарыйкаттардын таасири күчөгөн.¹ Ошол эле учурда суфий тарыйкаттардын өкүлдөрү, өзгөчө көчмөн элдердин, анын ичинде кыргыздардын ислам динин кабыл алууларында таасирдүү болушкан. Бул тарыйкаттардын катарында ясавилик, накшибандилик, кадирилик, увайсилик, ышкия тарыйкаттарын атап өтсөк болот. Кыргыздардын арасында үгүт иштерин жүргүзгө суфий тарыйкаттар кыргыздардын ислам түшүнүгүнүн калыптануусуна гана эмес, маданияты, оозеки адабиятына да таасирин тийгизген. Бул макалабызда аты аталган суфий тарыйкаттардан ышкия тарыйкатына токтолобуз.

Осмон империясында «бистамийа» деген аталыш менен да таанылган, тайфурийа тарыйкатынын бир бутагы болгон жана ар кандай аталыштарда айтылып келген² ышкия тарыйкатында Баязид Бистами (874-ж. дүйнөдөн кайткан) жана Абу ал-Хасан ал-Харакани сыяктуу суфийлер да болгон.³

Ышкия тарыйкатынын кыргыздардын арасындагы үгүт иштери боюнча тарыхый булактарда маалымат чектелүү. Бул тарыйкатынын кыргыздардын арасындагы иш-аракеттери тууралуу маалыматтар, Сейфеддин Аксыкенди жана уулу Нурмухаммед тарабынан жазылган *Мажмуатут-таварих* аттуу агиографиялык эмгекте берилген. Эмгектин автору кыргыз жана ышкия тарыйкатынан болгон.

Ышкия тарыйкатынын шейхтеринин иш-аракеттери баяндалган *Мажмуатут-таварих* анахронисттик каталар менен мистикалык окуяларды камтыса да, тарыйкаттын кыргыздардын

¹ Нарынбаев А. Реакционная роль суфизма в Восточном Туркестане.// Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. № 7 (2003). 199-бет.

² Uludağ S. Aşkiyye.// TDV İslam Ansiklopedisi. 4-том. 22-бет.

³ Абд ал-Кадир ибн Мухаммад Амин. Маджма ал-ансаб ва-л-ашжар.// История Казахстана в персидских источниках. ред. Муминов А.К. II том. –Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 3-бет.

арасында иш алып барганынын далили болгону себептүү, изилдөөбүз үчүн баалуу эмгектерден болуп эсептелет.

Мажмуату-т-таварихтеги уламыш боюнча ышкия тарыйкатынын Фергана аймагына келүүсү, каракытайлар Орто Азияны басып алган учурга туура келет. Ал доордо ар бир шаар өзү менен өзү болуп, каракытайларга каршы согушууга кол топтой алышкан эмес. Элдин да согушууга көңүлсүз болушу жана ислам дини жок болуп кетүү коркунучу туулганда башкаруучулар, халифадан жардам сурап Багдатка элчи жөнөтүшөт. Халифа, элчилер алып келген катты окуган соң аны Имам Накиге жиберет. Имам Наки бир кат жазып мөөрүн басып, халифанын да мөөрүн бастырып Имам Зарбагышка берет. Имам Зарбагыш жанына 1000 жоокерин алып Фергана өрөөнүнө келет жана хижрий 521-жылы кыргыздардын жардамы менен аймактан каракытайларды сүрүп чыгарат.⁴

Ал эми Өзбекстандагы ышкия тарыйкатынын мүчөлөрүнүн арасында айтылып жүргөн башка бир уламыш боюнча ышкия тарыйкатынын башчысы Баба Ышки Меккиде (VIII к.) Аз. Осмондун Кураны бар экен. Аны Меккенин башкаруучусу алууну каалайт. Ошондо Баба Ишки Мекки Куранды алып, бир баласын ээрчитип Меккени таштап чыгып кетет. XIII кылымда Абу ал-Хасан Ышки баштаган Баба Ышки Меккинин жолун жолдогондор Мавераннахрга келип жайгашышкан.⁵

Тарыхый изилдөөлөргө карасак, ышкия тарыйкаты Фергана өрөөнүнө XII-XIII кылымдарда келген. Тарыйкаттын мүчөлөрү барган жерлерине *лангарларды*, б.а. суфийлер чогулуучу жайларды курушкан. Алардын негизгилери Өзбекистандагы Астана-Ата, Катта-Лангар жана Кичик-Лангар болуп саналат. Тарыйкат шейхтери көмүлгөн

⁴ Аксыкенди С. Тарыхтардын жыйнагы. котор.: М Досболов, О. Сооронов. – Бишкек: Акыл, 1996.–32-34-беттер;

⁵ Бабаджанов Б. Ишкия.// Ислам на территории бывшей Российской империи. Энциклопедический словарь. ред. Прозоров С.М. III том. – Москва: Восточная литература, 2001. – 47-48-бб.

лангарлар бүгүнкү күнгө чейин сакталып, зыярат кылуучу жайларга айланган.⁶

Ышкия тарыйкаты менен ажырагыс бир бүтүн болгон «лангар» деп аталган жана суфийлерге байланыштырылган Кыргызстан менен Тажикистандын чек арасындагы Лангар-и махийон мазары, Ош жана Баткен облустарында, Казакстандын Шымкент облусунда жана Тажикистандын Ваххан өрөөнүндөгү «Лангар» деп аталган айылдар, ышкия тарыйкаты ал жерлерде иш алып барышканбы? деген суроо жаратат.

Тарыйкаттын Фергана өрөөнүндөгү эң таасирдүү адамы, *Мажмуату-т-таварихте* көп жерде кереметтери тууралуу сөз кылынган Сеййид Жалалиддин менен уулу, Мевлана Азам лакабы менен таанылган Сеййид Мир Жалил болгон.⁷ Өзгөн шаарындагы Бурханеддин Кылычтын⁸ мазары деп эсептелген жай, ышкия тарыйкатынын зыярат борборуна айланган.⁹ Бул маалыматтарга таянуу менен ышкия тарыйкаты XV кылымда Фергана кыргыздарынын арасында таасири күчөгөн деп айта алабыз. Сейфеддин Аксыкенди да кыргыз урууларынын басымдуу бөлүгү ышкия тарыйкатына киришкен деп көрсөтөт.¹⁰

Кээде «сулук-у алавийа» деп да эскерилген¹¹ ышкия тарыйкатынын кыргыздардын арасындагы иш-аракеттери тууралуу маалымат берген Аксыкендинин эмгегинде, ахл ал-байтка (Пайгамбардын үй-бүлө мүчөлөрү) карата урмат-сый биринчи орунда

⁶ Бабаджанов Б. Эпиграфические памятники мусульманских мазаров как источник по истории суфизма (на примере Астана-Ата и мазаров Катта-Лангар).// Из истории суфизма: источники и социальная практика. – Ташкент: Фан, 1991. – 89-98-беттер.

⁷ Аксыкенди С. Тарыхтардын жыйнагы. 21-бет.

⁸ Бурханеддин Кылыч боюнча кеңири маалымат үчүн караңыз: Абашин С. Бурханиддин Кылыч: ученый, правитель, чудотворец?// Подвижники ислама (культ святых и суфизм в Средней Азии и на Кавказе). – Москва: Восточная литература, 2003. – 215-236-беттер.

⁹ Башарин П., Аверьянов Ю. Суфизм среди таджиков.// Таджики: история, культура, общество. – Санкт-Петербург: МАЭ РАН, 2014. – 185-бет; Аксыкенди, Бурханеддин Кылыч увайси болгонун, кийин Мевлана Азамдын колун кармап ышкия тарыйкатына киргенин айтат. Аксыкенди С. Тырахтардын жыйнагы. 64-65-беттер.

¹⁰ Аксыкенди С. Тарыхтардын жыйнагы. 65-66-беттер.

¹¹ Аксыкенди С. Тарыхтардын жыйнагы. 63-бет.

болгону менен, Мир Жалалиддин Тимур жана анын айланасындагы адамдарды «ахли сүннөт ва-л-жамааттын аалымдарын урматтоого» чакыруусу,¹² ышкия тарыйкатынын сунний тарыйкат экенинин далили болуп эсептелет.¹³

Мажмуату-т-таварих ышкия тарыйкаты тууралуу маалымат берүү менен эле чектелбестен, ошол эле учурда Манас эпосунун алгачкы жазма варианты өзгөчөлүгүнө да ээ. Эпостун кээ бир варианттарында Абу Наср Самани деп эскерилген Айкожо, *Мажмуату-т-таварихте* ышкия тарыйкатынын шейхи Сеййид Жалалиддиндин абасы деп берилген жана анын уулу Каракожо менен бирге Манастын каапырларга каршы жортуулдарына катышат.¹⁴ Ошондой эле, Манас Сеййид Жалалиддиндин дубасын алганы,¹⁵ душмандары ууландырганда Сеййид Жалалиддин айыктырганы айтылат.¹⁶

Накшибандилик тарыйкаты күчтөнгөндөн кийин ышкия тарыйкатынын таасири чектелүү калган. Ышкия тарыйкатынын шейхи Иляс (1472-ж. дүйнөдөн кайткан), Кожо Ахрардын кысымынан улам Самарканддын жанындагы *лангарын* таштап кетүүгө мажбур болгон.¹⁷ Фергана өрөөнүндө ышкия тарыйкатынын белгилүү адамдарынан Мухаммед Казы болсо накшибандилик тарыйкатына өтүп кеткен.¹⁸

¹² Аксыкенди С. Тарыхтардын жыйнагы. 79-бет.

¹³ Erşahin S. Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar. // *AÜİFD*, 39-том. № 1 (1999). 414-бет.

¹⁴ Аксыкенди С. Тарыхтардын жыйнагы. 54-; 56-; 60-; 62-беттер; Аксыкенди, Айкожону Мир Жалалиддиндин атасы Мир Сеййид Жафардын бир тууганы деп берген. Манас дастанынын ар башка варианттарында да эскерилет. Мисалы, С. Орозбаковдун вариантында Абу насыр Самани деп айтылат жана ал Аз. Пайгамбардын сахабасы болгон. С. Каралаевдин вариантында болсо динге чакырган суфи катары эскерилет. Караңыз: Сарыпбеков Р. Айкожо.// Манас. Энциклопедия. 1-том. 43-44-беттер; Валиханов, Айкожо/Абунасыр Самани, Саманиддер мамлекетинин ханзаадасы Наср I деп боолголот. Караңыз: Валиханов Ч. Собрание сочинений. III том. – Алма-Ата: 1985. – 126-; 367-беттер.

¹⁵ Аксыкенди С. Тарыхтардын жыйнагы. 55-бет.

¹⁶ Аксыкенди С. Тарыхтардын жыйнагы. 59-бет.

¹⁷ Башарин П., Аверьянов Ю. Суфизм среди таджиков. 185-бет.

¹⁸ Бабаджанов Б. Мухаммед Казы.// История ислама на территории бывшей Российской империи. ред. Прозоров С.М. 1 том. – Москва: Восточная литература, 1998. – 77-бет.

Аксыкенди, Мухаммед Казы дүйнөдөн кайтканга чейин жанында чогуу жүргөнүн эске алсак, анда ал да Мухаммед Казы менен чогуу накшибандиликке өтүп кетсе керек. Бирок, *Мажмуату-м-таварихте* накшибандилик тууралуу эскерилген эмес. Айрыкча, Аксыкендинин урпактарынан Нурмолдо Наркул уулунун да суфий болгону белгилүү.¹⁹

Колдонулган адабияттар

1. Нарынбаев А. Реакционная роль суфизма в Восточном Туркестане.// *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. № 7 (2003).
2. Uludağ S. Aşkiyye.// *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4-том.
3. Абд ал-Кадир ибн Мухаммад Амин. Маджма ал-ансаб ва-лашжар.// *История Казахстана в персидских источниках*. ред. Муминов А.К. II том. –Алматы: Дайк-Пресс, 2005.
4. Аксыкенди С. Тарыхтардын жыйнагы. котор.: М Досболов, О. Сооронов. – Бишкек: Акыл, 1996.
5. Бабаджанов Б. Ишкия.// *Ислам на территории бывшей Российской империи*. Энциклопедический словарь. ред. Прозоров С.М. III том. – Москва: Восточная литература, 2001.
6. Бабаджанов Б. Эпиграфические памятники мусульманских мазаров как источник по истории суфизма (на примере Астана-Ата и мазаров Катта-Лангар).// *Из истории суфизма: источники и социальная практика*. – Ташкент: Фан, 1991.
7. Абашин С. Бурханиддин Кылыч: ученый, правитель, чудотворец?// *Подвижники ислама (культ святых и суфизм в Средней Азии и на Кавказе)*. – Москва: Восточная литература, 2003.

¹⁹ Нурмолдо Наркул уулу, чоң аталары Кыргызбай Наманганда салдырган «Молдо Кыргыз» медресесинде билим алган. Кызы Айсулуу, апасы Толгонайдын атасы тууралуу айтып бергендерин төмөндөгүдөй эскерет: «Атаңын аы Нур эле. Молдо болгондон кийин Нурмолдо атыга баштаган. Мекке, Мадина, Кашмир, Пакистан, Кыргыз, Стамбул, Бухара, Самарканд, Казань ж.б. шаарлардан «Түркстандын ак эшени барбы? Алаштын ак эшени барбы? Турандын ак эшени барбы?» деп издеп келишээр эле.» Бул маалыматтарга таянуу менен Нурмолдо өз доорунун белгилүү шейхтеринен болгон деп айта алабыз. Байгазиев С. Нурмолдо – XIX кылымдын тунгуз агартуучусу жана даанышман педагогу. – Бишкек: Эркин-Тоо, 2005. – 5-12-беттер.

8. Башарин П., Аверьянов Ю. Суфизм среди таджиков.// Таджики: история, культура, общество. – Санкт-Петербург: МАЭ РАН, 2014.
9. Сарыпбеков Р. Айкожо.// Манас. Энциклопедия. 1-том.
10. Валиханов Ч. Собрание сочинений. III том. – Алма-Ата: 1985.
11. Бабаджанов Б. Мухаммед Кази.// История ислама на территории бывшей Российской империи. ред. Прозоров С.М. 1 том. – Москва: Восточная литература, 1998.
12. Байгазиев С. Нурмолдо – XIX кылымдын тунгуз агартуучусу жана даанышман педагогу. – Бишкек: Эркин Тоо, 2005.